

TOSHKENT DAVLAT IQTISODIYOT UNIVERSITETI
HUZURIDAGI ILMIY DARAJALAR BERUVCHI
DSc.03/10.12.2019.I.16.01 RAQAMLI ILMIY KENGASH

TOSHKENT DAVLAT IQTISODIYOT UNIVERSITETI

Qo‘lyozma huquqida
UDK: 657.6-048.32(575.1)

XASANOVA NASIBA TOLLIBOY QIZI

AUDITORLIK TEKSHIRUVLARIDA MUHIMLIK DARAJASINI
ANIQLASH JARAYONINI TAKOMILLASHTIRISH

08.00.08-Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit

iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (Doctor of Philosophy) ilmiy
darajasini olish uchun tayyorlangan
DISSERTATSIYA

Ilmiy rahbar: DSc., professor N.Sh.Xajimuratov

Toshkent shahri-2024 yil

Mundarija

Kirish.....	3
I bob. AUDITDA MUHIMLIK TUSHUNCHASI VA UNING IQTISODIY MAZMUNI-MOHİYATI VA TURKUMLANISHI.....	13
1.1. Auditda muhimlik tushunchasining iqtisodiy mazmun-mohiyati va unga oid qarashlar.....	13
1.2. Auditda muhimlik hisoblashning maqsadi, vazifalari va turkumlanishi.....	24
1.3. Auditni rejalashtirish bosqichida muhimlikni aniqlashning tartib taomillari.....	36
I-bob bo'yicha xulosalar.....	46
II bob. AUDITDA MUHIMLIK DARAJASINI HISOBLASHNING AMALDAGI HOLATI VA UNI TAKOMILLASHTIRISH.....	47
2.1. Moliyaviy hisobotlar auditida muhimlikni hisoblashning uslubiy jihatlarini.....	47
2.2. Muhimlikni hisoblashda moliyaviy hisobotlarda buzib ko'rsatishlar va ularni baholash.....	58
2.3. Auditda muhimlik va audit risk o'rtasida bog'liqlikning o'ziga xos jihatlarini.....	70
II-bob bo'yicha xulosalar.....	81
III bob. AUDIT TEKSHIRUVLARIDA MUHIMLIK DARAJASINI ANIQLASH VA UNI AMALIYOTDA QO'LLASH USLUBLARINI TAKOMILLASHTIRISH	83
3.1. Muhimlik darajasini aniqlashning o'ziga xos xususiyatlari va ularni takomillashtirish.....	83
3.2. Moliyaviy hisobotlar auditida muhimlikni darajasini qo'llash uslublarini takomillashtirish.....	95
III-bob xulosalar.....	107
Xulosa.....	109
Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.....	112
Ilovalar.....	120

X U L O S A

Auditorlik tekshiruvlarida muhimlik darajasini aniqlash jarayonini takomillashtirish masalalarini tadqiq qilish natijasida quyidagi xulosalar shakllantirildi:

1. Auditda muhimlik tushunchasi vaqt va zamon o'zgarsa ham o'z ahamiyatini yo'qotmasdan aksincha yanada takomillashib bormoqda. Shu jihatdan mazkur dissertatsiya ishimizda auditda muhimlik tushunchasiga quyidagicha mualliflik yondoshuvidan kelib chiqqan holda quyidagicha ta'rif bermoqchimiz ya'ni Muhimlik bu mijozlar uchun muhim, tekshiruv obyektida mavjud bo'lgan umumiy yoki alohida operatsiyalar xatoliklar yoki ularning miqdoriy yig'indisi bo'lib qaysiki mijozlarning qaror qabul qilishida ta'sir ko'rsatmaydi.

2. Auditda muhimlikni baholashning o'ziga xos maqsad va vazifalaridan kelib chiqib, bevosita auditor tomonidan taqdim etiladigan oqilona fikrni ishonchliligini oshirish maqsadida moliyaviy hisobotlar auditi jarayonida bir qancha muhimlik baholashga oid bo'lgan umumiy muhimlik va muhimlik chegarasi kabi ko'rsatkichlarni qo'llash orqali moliyaviy hisobotlar auditi jarayoni takomillashtirilgan.

3. Muhimlik darajasini to'g'ri baholash murakkab jarayon bo'lganligi sababali uni baholashni ikki xil tartibda ya'ni dastlabki tartibda mijoz korxonada faoliyati bilan, ichki nazorat tizimi hamda, hisobot va hujjatlari bilan dastlabki tanishuv jarayoni natijasida va yakuniy tartibda, to'plangan ichki va tashqi dalillar asosida muhimlik darajasini samarali baholash tizimi taklifi asoslangan;

4. Moliyaviy hisobotlar auditida hisobot ma'lumotlaridan foydalanuvchilaridan hamda ularning talabi va qiziqishlaridan kelib chiqqan holda moliyaviy hisobotlarda tabiatiga ko'ra muhim bo'lgan ko'rsatkichlar tizimi ishlab chiqilgan va bu orqali audit jarayonini samarali tashkil etish hamda auditorlik fikrini ishonchlilik darajasini oshirishga erishilgan;

5. Moliyaviy hisobotlarda kutilayotgan buzib ko'rsatishlarni professional mulohazaga tayangan holda xatoliklar va firibgarlik kabi turlarga tasniflash, firibgarlik bilan bog'liq bo'lgan buzib ko'rsatishlar to'g'risida o'z vaqtida xabar

qilish va menejment tizimidan ularni maqbul darajaga tushirishni talab etish orqali mijozlarga ishonchli ma'lumotlar taqdim etish hamda ular tomonidan samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilinishiga erishish asoslangan.

6. Auditorlik riski va muhimlik o'rtasida o'zaro bog'liqlikni tadqiq etish natijasida ular o'rtasida teskari bog'lanish mavjudligi ya'ni ya'ni muhimlik darajasi qancha past bo'lsa audit riski shuncha baland bo'lishini yoki teskarisi muhimlik darajasi qancha baland bo'lsa, audit riski shunchalik past bo'lishi hamda auditorlar tomonidan muhimlik darajasiga qarab audit riskni baholash maqsad muvofiq bo'lishi asoslangan;

7. Muhimlik darajasini aniqlash bilan bog'liq auditorlik tartib taomillarini ishlab chiqish hamda mazkur amalga oshirilgan tartib-taomillarni audit ishchi hujjatlarida rasmiylashtirish maqsadida moliyaviy hisobot auditida muhimlikni hujjatlashtirishning namunaviy xarakterga ega bo'lgan shakli ishlab chiqilgan;

8. Moliyaviy hisobotning konseptual asosidan kelib chiqqan holda, auditor miqdoriga muhim bo'lgan ko'rsatkichlarni ya'ni sotishdan tushgan sof tushum, soliq to'lagunga qadar foyda yoki bo'lmasa jami aktivlar kabi ko'rsatkichlar bo'yicha muhimlik darajasini umum tavsiyaviy xarakterga asosan hisoblashi yoki professional mulohazasiga tayanib hisoblash maqsadga muvofiq bo'lsa, tabiatiga ko'ra muhim bo'lgan ko'rsatkichlarni esa mijozning talabi, yoki u tekshirayotgan subyektning biznes faoliyatidan kelib chiqib holda belgilash tavsiya etilgan;

9. Auditorlar har bir auditorlik tekshiruvlarida muhimlik masalalarini hisobga olishi muhimlik darajasini hisoblash murakkab jarayon bo'lganligi sababli muhimlik tushunchalarini miqdoriga hamda tabiatiga ko'ra muhimlik turlariga ajratishi lozimligi, shuningdek muhimlik darajasini hisoblashda aniq bir konsepsiya va standartlar mavjud emasligi va auditor muhimlik darajasini hisoblashda har bir holatlarni hisobga olib professional mulohazasiga tayanib ish yuritishi natijasida bildiriladigan auditorlik fikri foydalanuvchilarga foydali ma'lumotlarni taqdim etishi bilan bir qatorda va samarali boshqaruv qarorlar qabul qilishga yordam berishi asoslangan;

10. Moliyaviy hisobotlar auditida muhimlik darajasini hisoblashni bir qancha usullar yordamida hisoblash xususan moliyaviy hisoblarning ko'rsatkichlariga nisabatan qo'llaniladigan yagona koeffitsient usulida, ko'rsatkichlarning qiymatidan kelib chiqqan holda ularni guruhlarga ajratish va o'zgaruvchan koeffitsient qo'llash orqali hamda moliyaviy hisobot ko'rsatkichlari bo'yicha muhimlik darajasi yagona usulda hisoblash va ularning o'rta arifmetigi topish orqali yoki bo'lmasa matematik formulani qo'llab hisoblash asosida muhimlik darajasini hisoblash tarkibi kengaytirilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Normativ-huquqiy hujjatlar va metodologik ahamiyatga molik nashrlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida”gi qonuni. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2016-y., 404-son. www.lex.uz.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Auditorlik faoliyati to‘g‘risida”gi qonuni. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2021-yil 25-fevraldagi 677-son www.lex.uz.
3. O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi.
4. O‘zbekiston Respublikasining “Xususiy korxonalar” 558-II-sonli qonuni
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022 - 2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son Farmoni. <https://lex.uz/docs/5841063>.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. –Toshkent. 22.12.2017. www.lex.uz.
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 28.12.2018. <https://president.uz/uz/lists/view/2228>.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy majlis qonunchilik palatasi va senatining qo‘shma majlisidagi nutqi. Xalq so‘zi gazetasi, 2020-yil 23 yanvar. (7519). www.lex.uz.
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 24-fevraldagi “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tish bo‘yicha qo‘shimcha choratadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-4611-son Qarori. <https://lex.uz/docs/4746047>.
10. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 11-apreldagi “O‘zbekiston Respublikasi hududida qo‘llash uchun auditning xalqaro standartlarini tan olish tartibi to‘g‘risida”gi 171-sonli qarori www.lex.uz.
11. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 28-sentabrdagi “Auditorlik tashkilotining ishi sifatini tashqi nazoratdan o‘tkazish tartibi to‘g‘risida”gi 538-sonli qarori www.lex.uz.

12. O‘zbekiston Respublikasining buxgalteriya hisobi bo‘yicha me‘yoriy-huquqiy aktlari to‘plami. – Toshkent, “Iqtisodiyot va huquq dunyosi” nashriyot uyi, 2016. – 6 b.

13. “Moliyaviy hisobot va hisob siyosati” nomli BHMS. <https://lex.uz/acts/-828581>.

14. Conceptual Framework for Financial Reporting was issued by the International Accounting Standards Board in September 2010. It was revised in March 2018.

15. “Auditni rejalashtirish va o‘tkazish jarayonida muhimlik” nomli 320-sonli auditning xalqaro standartlari

16. 450-sonli auditning xalqaro standartlari

17. 530-sonli auditning xalqaro standartlari

18. 260-sonli auditning xalqaro standartlari.

2. Monografiya, ilmiy maqola, patent, ilmiy to‘plamlar

19. Do‘smuratov. R.D. Auditorlik faoliyati: nazariya, uslubiyot va amaliyot. Monografiya. Toshkent davlat agrar universiteti “Moliya” nashriyoti. – Toshkent, 2007. -75 b.

20. Mamatov. Z.A. Xo‘jalik yuritivchi subyektlarda moliyaviy hisobot auditini o‘tkazishni takomillashtirish masalalari. 08.00.08-“Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit” ixtisosligi bo‘yicha iqtisod fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati. T.2005

21. Давыдов С.Б. Аудиторской риск. Москва Журнал “Бухгалтерский учет” №10.1993.

3. Foydalanilgan boshqa adabiyotlar

22. K. Ahmadjonov, I. Yakubov. Audit asoslari, Darslik. “Iqtisod-moliya” nashriyoti. 2010-yil.

23. N.Sanayev, R.Narziyev. Audit. Darslik. “Sharq” nashriyoti-matbaa ijodiy uyi. 2001-yil.

24. Tulaxodjaeva M.M., Ilhamov Sh.I., Axmadjonov K.B., Fayziev Sh., Xodjaeva M.X., Tulaev M.S. Audit. Darslik Toshkent-2011-yil.

25. Manson, S., & Zaman, M. (2001). Auditor communication in an evolving environment: Going beyond SAS 600 Auditor's Report on Financial Statements. *The British Accounting Review*, 33, 113-136.
26. Cox, Raymond A. K., Donker, H., & Dayanandan, H. (2013). Materiality Disclosure and Litigation Risks: A Canadian Perspective. *International Journal of Disclosure and Governance*, 11(3), 284-298.
27. B.Tuttle, M.Coller, D.Plumlee The Effect of Misstatements of Varying Magnitude on the Decisions of Financial Statement Users: An Experimental Investigation of Materiality Thresholds.
28. To'laxo'jayeva M. "Korxonalar moliyaviy ahvoli audit". *Iqtisodiyot va huquq dunyosi nashriyoti* 1996 yil
29. Аренс Э.А., Лоббек Дж.К. *Аудит. М.: Финансы и статистика. 2001 г*
30. Mamatov Z.T. "Auditorlik faoliyati muhimlik sharti". *O'zbekiston iqtisodiy axborotnomasi. 2002 yil*
31. Pardayev B., Qosimov H. Auditorlik faoliyatida muhimlik va tavakkalchilik. *Soliq solish va buxgalteriya hisobi jurnali. 2006 yil*
32. Do'smurotov R.D. Auditorlik faoliyati: nazariya, uslubiyoti va amaliyot monografiya. *Moliya nashriyoti 2007 yil*
33. Coate, C.J., Florence, R.E., Kral, K.L., 2002. Financial Statement Audits, a Game of Chicken?, *Journal of Business Ethics* 41
34. Farajzadeh, A., Azizzadeh, T., 2012. Comparing Active Auditors viewpoints in Public and Private Sector over Determining Basic Materiality Levels in Auditing, *Journal of Global Economy* 1
35. Houghton, K.A., Jubb, C., Kend, M., 2011. Materiality in the context of audit: the real expectations gap, *Managerial Auditing Journal* 6
36. Xalqaro audit va kafolat standartlari kengashi qo'llanma. *Atamalar lug'ati, 2009 yil*
37. P. Nikolovskiy. *Auditni tashkil etish, (makedon tilida). Prilep: Iqtisodiyot fakulteti, 2004 yil*

38. B. Aceski, B. Traykoski. Ichki va tashqi audit, (makedon tilida). Prilep: Iqtisodiyot fakulteti, 2004 yil
39. K.H Spenser Pikett. Auditni rejalashtirish: riskga asoslangan yondashuv, Nyu-Jersi: Wiley, 2006 yil
40. Arens, Elder, Beasley (2012) Auditing and Assurance Services 14th edition, Pearson Education, Inc
41. Stephen Kwaku Asare; Arnold M. Wright. Investors', Auditors', and Lenders' Understanding of the Message Conveyed by the Standard Audit Report on the Financial Statements. Accounting Horizons (2012) 26 (2): 193–217.
42. Robert W. Holthausen, Ross L. Watts. The relevance of the value-relevance literature for financial accounting standard setting. Journal of Accounting and Economics Volume 31, Issues 1–3, September 2001, Pages 3-75
43. Eli Bartov, Dan Givoly, Carla Hayn. The rewards to meeting or beating earnings expectations. Journal of Accounting and Economics Volume 33, Issue 2, June 2002, Pages 173-204
44. John (Xuefeng) Jiang. Beating Earnings Benchmarks and the Cost of Debt. The Accounting Review (2008) 83 (2): 377–416.
45. www.auditanalytics.com
46. www.stat.uz – O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi statistika agentligi.
47. www.imv.uz – O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi.
48. www.lex.uz – Lex sayti.
49. www.Worldstatistics.org – Jahon statistikasi sayti.